

УДК [316.752:303.622.33] (477)

Нагорняк К.М., аспірант кафедри соціології Національного університету "Києво-Могилянська академія", вул. Сковороди, 2, Київ, 04070, Україна, e-mail: krasnkatja@gmail.com

ЦІННОСТІ САМОВИРАЖЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОВЕДІНКОЮ ЛЮДИНИ: РЕЗУЛЬТАТИ ПОШУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Представлено результати пошуку поведінкових індикаторів цінності самовираження, отриманих у ході двох пілотних опитувань, проведених у травні – червні 2017 р. серед "експертів", які були ключовими інформантами, та студентів 1-го року навчання спеціальності "Соціологія" трьох університетів (Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету "Києво-Могилянська академія", Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"). Під час першого дослідження зібрано понад 30 описів поведінкових проявів, які слугували емпіричним матеріалом для наповнення індикаторів, і в подальшому були розроблені запитання для вимірювання поведінки людини у зв'язку з її цінностями. Під час другого дослідження протестовано розроблені запитання та встановлено значущий зв'язок між частотою виконуваної дії та вираженими цінностями: самостійність – дії та влада – домінування.

Ключові слова: базові індивідуальні цінності, шкала цінностей, мотиваційний континуум цінностей, поведінкові індикатори, цінності самовираження, PVQ-57.

У крос-національних дослідженнях поряд з іншими підходами вимірювання цінностей використовують розроблену та протестовану на декількох вибірках методику Ш. Шварца, теорія якого постулює існування десяти спільних для різних країн і культур базових цінностей [1].

Ш. Шварц стверджує, що всі індивідуальні цінності ґрунтуються на базових (одній або більше) умовах людського існування, які є універсальними: потребах людини, прагненні до соціальної взаємодії та потребі в приналежності до групи [2].

Варто зазначити, що цінності Ш. Шварца застосовуються в соціології для дослідження динаміки зміни цінностей як в групах (культурах) внаслідок змін у суспільстві, так і для особистості в зв'язку з її життєвими проблемами. Ш. Шварц дослідив вплив культурних цінностей на відношення людини до роботи та виявив, що працівники (вчителі), які живуть у консервативно та ієрархічно орієнтованих країнах, схильні на індивідуальному рівні цінувати взаємозалежність у групі, ієрархічність розподілу завдань, тоді як учителі з країн, де цінується автономність, схильні переслідувати індивідуальні цілі у роботі, прагнуть до індивідуального кар'єрного зростання та цінують креативність і автономність у роботі [3].

Уточнена теорія базових цінностей Ш. Шварца, яка перевірялася на прикладі 11 країн, має свої обмеження. Так, вибірку становила більшість респондентів з вищою освітою. Країни, на яких перевірялася ціннісна структура, належать до розвинутих країн і країн, що розвиваються [2].

© Нагорняк К.М., 2017

Англійську версію цієї методики було перекладено українською мовою та протестовано протягом жовтня – листопада 2016 р. Вибірка зазначеного етапу становила 960 респондентів (229 чоловіків і 731 жінка) віком від 17 років і старше (середній вік становив 34 роки) [4].

Отже, результати кореляційного та факторного аналізу дозволили оцінити, наскільки твердження, що вимірюють 19 цінностей, відтворюють теоретичну структуру цінностей, запропоновану Ш. Шварцем.

За результатами претесту¹, добре спрацювали твердження, які навантажуються на один фактор разом з іншою групою тверджень однієї цінності (коефіцієнт навантаження, яких більше ніж 0,6): цінностей *самостійність – дії, традиція, універсалізм – турбота про природу, універсалізм – турбота про інших, міжособистісний конформізм, особиста безпека, соціальна безпека, влада – ресурси*. Інші твердження навантажувалися одночасно на декілька факторів або мали низькі коефіцієнти навантаження (менше ніж 0,6).

Крім перекладу та адаптації методики, тестуючи та перевіряючи її на окремих підвбірках, завданням дослідників був пошук і перевірка зв'язку цінностей людини з її поведінковими проявами. Подібну перевірку сили зв'язку десяти цінностей і поведінки людини перевіряли в своїй спільній роботі Ш. Шварц і А. Барді на вибірці студентів. Дослідники довели, що структура індикаторів, які вимірюють ціннісно виразну поведінку, має таку ж структуру мотиваційного кола, яку становлять окремо взяті цінності [5, р. 1214].

Об'єктом цього дослідження є цінність самовираження, яка є одним з індикаторів оцінки розвитку суспільства. Термін “цінність самовираження” запропоновано Р. Інглгартом та використовується в крос-національних дослідженнях (наприклад, “Світове дослідження цінностей”), що дозволяє прогнозувати демократичний розвиток окремо взятої країни [6].

За Р. Інглгартом, зв'язок між цінностями самовираження та демократичними інститутами перебуває на межі самостійного вибору людей: він відображає співвідношення між прагненням до вибору й юридичним правом на вибір. Коли люди надають свободі вибору найбільшу пріоритетність, вони починають вимагати надання їм права на такий вибір у всіх інших сферах. Якщо існуючі інститути не можуть задовольнити цей попит, у суспільстві формується тиск для зміни режиму та встановлення демократичного ладу, який більшою мірою забезпечує людям юридичні права на вибір [6, с. 415].

¹ У цьому дослідженні під значенням “пілот” та “претест” розуміється етап пошукового дослідження, в межах якого перевіряється відтворюваність шкали вимірювання індивідуальних цінностей, оригінал якої перекладено українською мовою. Після внесення корективів шкалу апробовано на репрезентативних даних.

У крос-національних дослідженнях Р. Інглгарта, цінність самовираження вимірюється запитаннями, які стосуються відчуття щастя людини, її ставлення до гомосексуальних стосунків, участь у підписанні петицій, довіри до людей [5]. У цьому дослідженні запропоновано вимірювати цінність через групу цінностей Ш. Шварца: цінності, які на мотиваційному колі об'єднуються в групу *відкритість до змін: самостійність – думки, самостійність – дії, стимуляція* та групу *самоствердження: досягнення, влада – ресурси, влада – домінування*.

Зв'язок між цінностями, які пропонують вимірювати Р. Інглгарт і Ш. Шварц, проаналізовано на даних World Values Survey (WVS), методика Р. Інглгарта, та European Social Survey (ESS), методика Ш. Шварца [7]. У ході дослідження виявлено позитивні кореляції між виміром *збереження – відкритість* (Ш. Шварц) з двома вимірами *виживання – самовираження* та *традиційні секулярно-раціональні цінності* (Р. Інглгарт). Найвища кореляція з вимірами Ш. Шварца була отримана на діагоналі *секулярно-раціональні (самовираження)*.

Мета статті – показати результати пошуку поведінкових індикаторів цінності самовираження, отриманих під час двох опитувань “експертів” і студентів 1-го року навчання спеціальності “Соціологія” трьох університетів (Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету “Києво-Могилянська академія”, Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”).

Пілотне дослідження 1. Для пошуку релевантних індикаторів вимірювання проявів поведінки людини, у якій виражені певні цінності, зібрано відповіді респондентів, застосовуючи техніку номінування [8]. Суть такого підходу полягала в тому, що респонденти були “експертами”, описували конкретну ситуацію та вчинок людини, у якій, на їхню думку, яскраво виражені цінності. Зокрема, *“Пригадайте конкретну людину з Вашого особистого життя, яка повною мірою відповідає наведеному опису. Наведіть приклад конкретного вчинку, який є найяскравішим вираженням зазначеної характеристики: для неї є важливими незалежне мислення, зміна нормального стану речей на щось кардинально інше, генерування неординарних ідей”*.

У ході пілотного дослідження, проведеного 25–29 квітня 2017 р., опитано 20 “експертів”, які виступали як ключові інформанти щодо поведінкових проявів осіб, які, на їхню думку, мають яскраво виражені цінності. Вибірку становили 14 жінок і 6 чоловіків – респонденти з вищою освітою, віком від 13 до 46 років (середній вік – 31 рік). Відбір респондентів відбувався методом “снігової кулі”, в межах якого респондентам, які пройшли опитування, пропонувалося порекомендувати учасника, який був би зацікавлений у темі дослідження, і наявності в оточенні людей з яскраво вираженою, на їхню думку, цінністю, дії

яких вони могли б описати. Посилання на опитування розповсюджувалось у соціальній мережі Фейсбук та електронною поштою.

У результаті зібрано описи, які слугували емпіричним матеріалом для наповнення індикаторів, що в подальшому були розроблені для вимірювання поведінки людини у зв'язку з її цінностями. До уваги взято попередні напрацювання Ш. Шварца та А. Барді [5], зокрема, їх дослідження, що стосувалося пошуку зв'язку між поведінкою і цінностями та їх запропонованими індикаторами вимірювання. У межах цього дослідження визначено, що слід протестувати та доповнити попередні напрацювання науковців власними результатами.

Отже, було отримано 30 поведінкових індикаторів. Наведемо декілька прикладів:

1) людина, для якої є важливими незалежне мислення, зміна нормального стану речей на щось кардинально інше, генерування неординарних ідей – на думку респондентів, є інноватором, винахідником (наприклад, І. Маск), озвучує та пропонує нові ініціативи або думки; генерує нові ідеї у своїй роботі;

2) людина, для якої важливо діяти, незалежно від думок інших, одноосібно приймати рішення, бути вільною у власних діях – відмовляється слідувати правилам, створює окремі групи, збирає однодумців і пропонує проекти для створення альтернативи; будує будинок власними руками за планом, що склав(ла) самотійно; відмовляється від високооплачуваної роботи, на якій свобода дій і рішень є обмеженою; незважаючи на зауваження, страхи та попередження інших, приймає рішення та створює власний бренд одягу; приймає рішення опублікувати статтю в газеті, незважаючи на заборону друку, вважає її актуальною та потрібною;

3) людина, для якої важливим є азарт, новизна, екстрим, отримання якомога більше нового досвіду, пошук нових вражень – підкорює гори та відвідує різні країни, опановує нові види спорту; любить екстремальні види спорту, мріє стати альпіністом, вивчає найвищі гори на планеті; починає зі скелелазіння, продовжує роуп-джампінгом, стрибає з невеликої висоти з парашутом; обожнює екстрим, тому заснувала фірму з джампінгу (стрибків з мосту); програв всі гроші в покер і просить у борг;

4) людина, для якої важливо бути найуспішнішою, ставити перед собою конкретні цілі та досягати їх, щоб усі захоплювались її успіхами – кидає навчання, починає розвиватись у протилежному напрямі (наприклад, у сфері краси), опановує мережевий маркетинг і захоплюється тим, як просувається її власна кар'єра; навчилася шити, в'язати, створювати ковдри в техніці печворк, робить прикраси у стилі стимпанк, завжди ділиться своїми успіхами з усіма;

пройшла стажування за кордоном, працює у відомій компанії, має гідну оплату праці, допомагає батькам;

5) людина, для якої важливе відчуття значущості, яке надають гроші, бути заможною, мати високий статус у суспільстві – вирішує займатись прибутковою сферою, яку не дуже любить, але знає, що там швидко зможе професійно розвиватися: йде у сферу інтернет-реклами, де стає керівником у неповні 25 років, починає вести тренінги, щоб мати фінансову стабільність; бере участь у різних конкурсах, виграє гранти, не зупиняється на досягнутому, не може дозволити собі заробляти менше, ніж звикла, залучається до різних проєктів; звертає увагу на речі, які носять друзі, коментує вартість цих речей, де вони були придбані, оцінює у грошовому еквіваленті вартість майна, поважає більше тих людей, які є заможними;

б) людина, для якої важливо контролювати людей, демонструвати свою владу над іншими, впливати на думку інших, бути головним у своєму колі друзів, компанії – звільняє з роботи тих, хто їй не підкорюється, чинить утиски та не сприймає іншу точку зору; сперечається у компанії друзів, колег або незнайомих, доводить свою думку, навіть якщо всі проти або її думка насправді є такою самою, як у всіх; завжди усіх повчає; періодично проводить свій робочий день у кабінеті у підлеглих, щоб контролювати їх роботу; спроба не погодитися з її думкою закінчується затягуванням процесу прийняття рішення, тому доводиться погодитися; не можна заперечувати і не погоджуватися з рішеннями керівника.

Отримані відповіді слугували емпіричним матеріалом для розробки конкретних запитань для вимірювання поведінкових проявів цінності самовираження. Запропоновані індикатори апробовані на наступному етапі тестування уточненої методики Ш. Шварца в межах другого претесту.

Важливо зазначити, що запитання, які формувалися з отриманих відповідей учасників пілотного дослідження, частково стосуються прикладів поведінки, які тестувалися в дослідженні А. Барді та Ш. Шварца [4] (наприклад: “Чи змінювали Ви своє житлове приміщення протягом останніх 3 місяців?”). Проте при створенні запитальника увага більше приділялася попереднім знанням щодо змісту цінності, отриманим прикладам поведінки в ході пілотного дослідження, опису людини, яка має яскраво виражену цінність.

Період, про який запитували у респондентів в межах другого претесту, становив 3 місяці. Було обрано відносно короткий період часу, за який респондентів просили пригадати дію/вчинок, для збільшення можливості дати конкретні варіанти відповідей, пригадувати найближчий період, точніше відтворити поведінку.

Відповідно до отриманих відповідей учасників першого претесту, доопрацьовано запитання, які б стосувалися поведінкових проявів людини щодо окремої цінності. З огляду на отримані відповіді та описані конкретні патерни поведінки, сформовано відкриті запитання (вимірювані індикатори) для виявлення частоти та конкретних прикладів проявів поведінки.

Пілотне дослідження 2. Другий претест проведено методом анкетування серед трьох груп студентів (суцільна вибірка) – соціологів 1 року навчання трьох провідних ВНЗ (за рейтингом університетів України): Київського національного університету імені Тараса Шевченка (58 осіб), Національного технічного університету “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (28 осіб), Національного університету “Києво-Могилянська академія” (50 осіб). Наповнюваність груп студентів не є рівномірною, проте вибірка є суцільною (опитано максимально всю групу студентів (за винятком тих, хто відмовився від участі в опитуванні – 14 осіб), що дозволяє перевірити дослідницькі гіпотези на конкретній підвибірці студентів без необхідності генералізації результатів на ширшу групу студентства.

Вибір досліджуваних груп у межах першого та другого претесту частково зумовлений доступністю респондентів для дослідників і мінімізацією витрат на проведення власного опитування.

Аналіз зібраних даних проводився з використанням програмного середовища для статистичних обчислень R (версія 3.3.3).

У межах другого претесту у студентів запитували про конкретну поведінку та частоту її виконання. Зокрема, студентів просили оцінити поведінку їх матері (чи жінки, яка замінює матір), з точки зору частоти прояву (за період останніх трьох місяців) та описати конкретний приклад такої поведінки. У цьому дослідженні запропоновано оцінювати не власну поведінку, а поведінку матері, оскільки припускалося, що самооцінка поведінки може бути менш об'єктивною, ніж оцінка іншої особи.

У таблиці 1 подано перелік запитань, які пілотувались у межах другого претесту. Всього запропоновано шість запитань, які стосувалися кожної з шести цінностей.

Перед безпосереднім аналізом відповідей на запропоновані запитання – індикатори поведінкових проявів людини з конкретно вираженою цінністю перевірено гіпотезу щодо зв'язку між частотою виконуваної поведінки та цінностями, які притаманні (не притаманні) матері студента (або жінці, яка замінює матір). У цьому пошуковому дослідженні обрано одного з батьків з двох причин: 1) для фокусування уваги респондента на оцінці однієї особи; 2) передбачається, що в емоційному сенсі зв'язок дитини з матір'ю буде тіснішим, ніж з батьком, тому оцінка поведінкових проявів матері буде більш варіативною.

Таблиця 1

Поведінкові індикатори цінності самовираження, протестовані у другому претесті

1. Як часто ПРОТЯГОМ ОСТАННІХ 3-Х МІСЯЦІВ Ваша мати висловлювала власну думку/позицію, яка б кардинально відрізнялася від думки інших? (Цінність самостійність – думки)	
1. Ніколи 	2. Майже ніколи 3. Іноді 4. Доволі часто 5. Дуже часто
1.1. Як Ви вважаєте, чому Ваша мати не висловлювала думку, яка б відрізнялася від думки інших? З чим це може бути пов'язано?	1.2. Чого стосувалася висловлена думка/позиція? Опишіть ситуацію
2. Як часто ПРОТЯГОМ ОСТАННІХ 3-Х МІСЯЦІВ Вашій матері доводилося приймати рішення, які б суперечили інтересам інших, заборонялись або від яких її відмовляли оточуючі? (Цінність самостійність – дії)	
1. Ніколи 	2. Майже ніколи 3. Іноді 4. Доволі часто 5. Дуже часто
2.1. Як Ви вважаєте, чому Ваша мати не приймала таких рішень, які б суперечили інтересам інших? З чим це може бути пов'язано?	2.2. Що це було(и) за рішення? Опишіть ситуацію
3. Як часто ПРОТЯГОМ ОСТАННІХ 3-Х МІСЯЦІВ Ваша мати проводила своє дозвілля (відпочинок)? (Цінність стимуляція)	
1. Ніколи 	2. Майже ніколи 3. Іноді 4. Доволі часто 5. Дуже часто
3.1. Як Ви вважаєте, чому Ваша мати не мала дозвілля (відпочинку)? З чим це може бути пов'язано?	Чим займалася? Опишіть ситуацію
4. Для того, щоб бути успішним(ою) в професійному житті, як часто ПРОТЯГОМ ОСТАННІХ 3-Х МІСЯЦІВ Ваша мати вивчала щось для розвитку власних професійних навиків? (Цінність досягнення)	
1. Ніколи 	2. Майже ніколи 3. Іноді 4. Доволі часто 5. Дуже часто
4.1. Чому, на Вашу думку, вона не покращувала свої професійні навички?	4.2. Опишіть, будь ласка, як саме вона покращувала свої професійні навички та знання?
5. Як часто ПРОТЯГОМ ОСТАННІХ 3-Х МІСЯЦІВ Ваша мати пропонувала себе як керівника/організатора будь-якої активності/ініціативи, що була пов'язана зі збором коштів, прибутком тощо? (Цінність влада – ресурси)	
1. Ніколи 	2. Майже ніколи 3. Іноді 4. Доволі часто 5. Дуже часто
5.1. Чому, на Вашу думку, вона не пропонувала себе як керівника/організатора будь-якої активності/ініціативи?	5.2. Що це була за активність/ініціатива? Опишіть ситуацію
6. Як часто ПРОТЯГОМ ОСТАННІХ 3-Х МІСЯЦІВ траплялися випадки, коли Вашій матері доводилося змушувати когось прийняти свою позицію або погодитися з її думкою, навіть якщо інші її не поділяли? (Цінність влада – домінування)	
1. Ніколи 	2. Майже ніколи 3. Іноді 4. Доволі часто 5. Дуже часто
6.1. Чому, на Вашу думку, вона не змушувала когось прийняти свою позицію?	6.2. Опишіть цю ситуацію

Нульова гіпотеза стосувалася відсутності зв'язку між частотою виконуваної поведінки та уявленням студентів про цінності, які має їх мати (або жінка, що замінює матір). Альтернативна гіпотеза доводить існування такого зв'язку. Таким чином перевірявся і зв'язок між індикатором, який був запропонований як вимірювальний показник поведінки, та конкретною цінністю. Це дозволило перевірити, наскільки добре спрацювали запропоновані індикатори поведінки.

У ході дослідження у студентів запитували про шість найбільш притаманних і шість найменш притаманних цінностей їхньої матері (або жінки, що замінює матір). Студентам було запропоновано опис кожної з 19 цінностей уточненої методики Ш. Шварца.

Слід зазначити, що п'ять найбільш згадуваних студентами цінностей, які притаманні їх матері, є цінності, які Ш. Шварцем умовно віднесено на мотиваційному колі до полюса *самозахист – збереження: міжособистісний конформізм, особиста безпека* та полюса *зростання та розвиток – самовизначеність: доброзичливість – турбота* та *доброзичливість – надійність*. Цінність репутації перебуває на перетині полюсів *самоствердження та збереження*. Найбільш згадуваною цінністю, яка, на думку студентів, притаманна матері, є *доброзичливість – турбота* (82% згадувань): прагнути до благополуччя близьких, піклуватися про них.

Водночас найменш притаманними цінностями для матері є група цінностей, які визначені в цьому дослідженні, як *цінність самовираження: влада домінування* (65% згадувань), *стимуляція* (60%), *влада – ресурси* (51%), *самостійність – думки* (40%), *досягнення* (39%) – група цінностей *самоствердження та відкритість до змін*.

Варто зазначити, що цінності студентів і їх матерів відрізняються. Найбільш притаманними цінностями у студентів (за середніми значеннями оцінок) є *доброзичливість – надійність* (5,1), *універсалізм – толерантність* (4,8), *гедонізм* (4,8) та *самостійність – думки* (4,8). Лише одна цінність збігається з першою п'ятіркою притаманних цінностей для матері. Найменш притаманними цінностями є *конформізм – правила* (2,8), *скромність* (3,0), *традиція* (3,1; 3,2), *універсалізм – турбота про природу* (3,4).

Отриманий результат свідчить, що: 1) цінності студентів і матерів (за суб'єктивними оцінками самих студентів) відрізняються, тобто в уявленні студентів їхні батьки мають відмінні від них цінності; 2) студенти не визначають для себе як життєві пріоритети цінування традицій, слідування правилам, скромність або піклування про природу, проте визначають для себе, як пріоритет, цінування довіри з боку оточуючих, толерантність, прагнення до гарного проведення дозвілля (гедонізм), а також важливість приділяти час для самовдосконалення, покращення своїх навиків.

Під час дослідження у респондентів запитували про частоту поведінки матері протягом останніх трьох місяців з метою подальшого встановлення зв'язку між поведінкою та цінністю, яка може бути притаманною або, навпаки, непридатною матері (табл. 2). На думку студентів, частота прояву поведінки варіюється від “майже ніколи” до “іноді” (середній бал – 2,1–3,0).

Пошук зв'язку між найбільш притаманними цінностями самовираження (в тому числі перевірявся зв'язок і з найменш притаманними цінностями) та частотою прояву поведінки показав, що існує значущий середній зв'язок, за показником V Крамера, на рівні 0,3–0,4 ($p < 0,05$) між цінністю *самостійність – дії* та індикатором, який вимірює частоту виконуваної поведінки: “*Приймати рішення, які б суперечили інтересам інших, заборонялись або від яких її відмовляли оточуючі*” (V Крамера – 0,3; $p < 0,05$) та між цінністю *влада – домінування* та індикатором “*Змушувати когось прийняти свою позицію (думку), навіть якщо інші її не поділяли*” (V Крамера – 0,4; $p < 0,05$) (табл. 3).

Також цікавили обрані цінності групи *цінності самовираження*, які студенти відносили як найменш притаманні, оскільки їх обрання та зазначена частота прояву поведінки як найменша також можуть становити зв'язок. У цьому випадку підтвердився зв'язок між цінністю *самостійність – думки* та частотою поведінки “*Приймати рішення, які б суперечили інтересам інших, заборонялись або від яких її відмовляли оточуючі*” (V Крамера – 0,3; $p < 0,05$) та цінністю *влада – домінування* з проявом поведінки “*Змушувати когось прийняти свою позицію або погодитися з їхньою думкою, навіть якщо інші її не поділяли*” (V Крамера – 0,4; $p < 0,05$) (табл. 4).

Таблиця 2

Середня частота виконуваної поведінки протягом 3-х останніх місяців

Формулювання запитання	Середнє значення (медіана)	Стандартне відхилення
Як часто Ваша мати висловлювала власну думку/позицію, яка б кардинально відрізнялася від думки інших?	3,0	1,3
Як часто Вашій матері доводилося приймати рішення, які б суперечили інтересам інших, заборонялись або від яких її відмовляли оточуючі?	2,1	1,2
Як саме Ваша мати проводила своє дозвілля?	3,0	1,1
Для того, щоб бути успішним(ою) у професійному житті, як часто Ваша мати вивчала щось для розвитку власних професійних навичок?	3,0	1,4
Як часто Ваша мати пропонувала себе як керівника/організатора будь-якої активності/ініціативи, що пов'язана зі збором коштів, прибутком тощо?	2,5	1,5
Як часто траплялися випадки, коли Вашій матері доводилося змушувати когось прийняти свою позицію або погодитися з їхньою думкою, навіть якщо інші її не поділяли?	2,5	1,3

Примітка: Середнє значення (медіана) – шкала відповідей, де: 1 – ніколи; 2 – майже ніколи; 3 – іноді; 4 – доволі часто; 5 – дуже часто.

Таблиця 3

Зв'язок поведінки та притаманної цінності матері (або жінки, яка замінює матір) через сприйняття студентами

Притаманна цінність	Поведінка, яка є вираженням цінності	Показник сили зв'язку V Крамера (r)	Значущість зв'язку (p)
Самостійність думки	Висловлювати власну думку/позицію, яка б кардинально відрізнялася від думки інших	0,2	0,303
Самостійність дії	Приймати рішення, які б суперечили інтересам інших, заборонялись або від яких її відмовляли оточуючі	0,3	0,01*
Стимуляція	Проводити своє дозвілля (відпочинок)	0,2	0,348
Досягнення	Для того, щоб бути успішним(ою) в професійному житті, слід вивчати щось для розвитку власних професійних навиків	0,3	0,118
Влада – ресурси	Пропонувати себе як керівника/організатора будь-якої активності/ініціативи, що була пов'язана зі збором коштів, прибутком тощо	0,2	0,615
Влада – домінування	Змушувати когось прийняти свою позицію або погодитися з їхньою думкою, навіть якщо інші її не поділяли	0,4	0,02*

* Встановлено значний зв'язок ($p < 0,05$) між змінними частоти поведінки та притаманною цінністю.

Таблиця 4

Зв'язок поведінки та непритаманної матері (або жінці, яка замінює матір) цінності через сприйняття студентами

Притаманна цінність	Поведінка, яка є вираженням цінності	Показник сили зв'язку V Крамера (r)	Значущість зв'язку (p)
Самостійність думки	Висловлювати власну думку/позицію, яка б кардинально відрізнялася від думки інших	0,3	0,089
Самостійність – дії	Приймати рішення, які б суперечили інтересам інших, заборонялись або від яких її відмовляли оточуючі	0,3	0,023*
Стимуляція	Проводити своє дозвілля (відпочинок)	0,1	0,767
Досягнення	Для того, щоб бути успішною людиною в професійному житті, слід вивчати щось для розвитку власних професійних навиків	0,3	0,08
Влада – ресурси	Пропонувати себе як керівника/організатора будь-якої активності/ініціативи, що пов'язана зі збором коштів, прибутком тощо	0,3	0,113
Влада – домінування	Змушувати когось прийняти свою позицію або погодитися з їхньою думкою, навіть якщо інші її не поділяли	0,4	0,002*

* Встановлено значущий зв'язок ($p < 0,05$) між змінними частоти поведінки та притаманною цінністю.

Інші цінності з групи *цінностей самовираження* не мають значущого зв'язку з індикаторами поведінки, які вимірюють прояв такої цінності. Проте під час другого пілотного дослідження було зібрано приклади проявів поведінки, які згруповано у відповідності до сфер прояву поведінки та їх характеру. Зібрані відповіді респондентів дозволили охарактеризувати спектр поведінкових проявів відповідно до цінностей. Запропоновані індикатори, а також відповіді респондентів у подальших дослідженнях слугуватимуть емпіричним матеріалом для вдосконалення інструменту вимірювання поведінки людини у зв'язку з її цінностями, а також перевірки валідності на різних підвбірках.

Розглянемо докладніше відповіді на запитання двох індикаторів, які мають значущий зв'язок з частотою виконуваної дії.

Поведінка та цінність самостійність – дії. На відкриту частину запитання: *“Як часто протягом останніх 3-х місяців Вашій матері доводилося приймати рішення, які б суперечили інтересам інших, заборонялись або від яких її відмовляли оточуючі? 1. Що це було(и) за рішення? Опишіть ситуацію. 2. Як Ви вважаєте, чому Ваша мати не приймала таких рішень, які б суперечили інтересам інших? 3 чим це може бути пов'язано?”* респонденти зазначали приклади поведінки, коли мати приймала рішення всупереч іншим, які б стосувалися сімейних, фінансових питань, рішень щодо власного життя або стосунків з оточуючими, професійної сфери, стосунків на роботі.

Відсутність прояву подібної поведінки стосувалася бажання уникнути конфлікту з оточуючими, іншими якостями та цінностями, що протилежні до наведеного опису та стосуються бажання піклуватися про благополуччя сім'ї, бажання миру, гуманізму, прав та інтересів інших, спокій, стабільність тощо. Крім того, студентами зазначалося, що подібних ситуацій не відбувалось або ж відсутність поведінки пов'язана з релігійними поглядами матері.

Варто зазначити, що відповіді респондентів на запитання, які стосувалися відсутності прояву поведінки у зв'язку з цінністю *самостійність – дії*, пов'язані більшою мірою з негативними конотаціями можливості висловити думку, яка б суперечила іншим, або прийняти відповідне рішення. В уявленні респондентів подібна поведінка асоціюється з діями, які можуть засуджуватися оточуючими, соціальними нормами, релігійними поглядами, традиціями, протирічати іншим цінностям.

Такий набір поведінкових індикаторів є цінним для розуміння сприйняття притаманності чи відсутності якості або цінності, яка може бути виражена через конкретну поведінку. Якщо перефразувати, то наявність подібної поведінки – висловлювання думок і прийняття рішень, які є незалежними від інших, –

може сприйматись як бажання спричинити конфлікт. Суперечити думці іншого може сприйматись як неповага до інтересів іншого.

Поведінка та цінність влада – домінування. Щодо відкритої частини запитання: “Як часто траплялися випадки, що Вашій матері доводилося змушувати когось прийняти свою позицію або погодитися з їхньою думкою протягом останніх 3-х місяців, навіть якщо інші її не поділяли? 1. Опишіть цю ситуацію? 2. Чому, на Вашу думку, вона не змушувала когось прийняти свою позицію?”, респонденти зазначали про прояв такої поведінки в професійному житті, зокрема, у стосунках з колегами, керівництвом, у стосунках із сім'єю, родичами, у питаннях захисту прав і відстоювання власної позиції/прав (в органах влади, підписи для вирішення проблем з житловими умовами тощо).

Відсутність прояву поведінки студенти пояснюють відсутністю потреби (цінування) можливості керувати іншими, переконувати у власній позиції (підтримка вільного обміну ідей, повага до думки іншого), релігійними поглядами, сприйняття прояву подібної поведінки як конфліктної. Крім того, поведінка відсутності досвіду подібних ситуацій не притаманна тим, хто вважає себе скромною людиною.

Висновки. У цьому дослідженні цінність *самовираження* запропоновано вимірювати через групу цінностей Ш. Шварца: цінності, які на мотиваційному колі об'єднуються в групу *відкритість до змін: самостійність – думки, самостійність – дії, стимуляція* та групу *самоствердження: досягнення, влада – ресурси, влада – домінування*.

У межах двох пошукових досліджень для перевірки зв'язку цінності самовираження та поведінкових аспектів зібрано можливі варіанти вчинків, які є найяскравішим вираженням описаної характеристики людини, яка має одну з шести цінностей. У ході першого пілотного дослідження було зібрано близько 30 прикладів поведінкових індикаторів, які слугували емпіричним матеріалом для розробки запитань.

Розроблені запитання протестовано в межах другого пошукового дослідження та встановлено значущий зв'язок між частотою виконуваної дії та цінностями: прояв поведінки виражений через цінність *самостійність – дії* (приймати рішення, які б суперечили інтересам інших, заборонялись або від яких відмовлялись оточуючі) та *влада – домінування* (змушувати когось прийняти свою позицію (думку), навіть якщо інші її не поділяють).

Інші чотири індикатори не мають значущого зв'язку з частотою відтворюваної поведінки, проте також дозволили зібрати відповіді, які є прикладами поведінкових проявів людини: висловлювати власну думку (позицію), яка б кардинально відрізнялась від думки інших (запропонований прояв поведінки, ви-

ражений через цінність *самостійність думки*); проводити своє дозвілля (відпочинок) (*стимуляція*); для того, щоб бути успішним(ою) в професійному житті, слід розвивати власні професійні навички (*досягнення*); пропонувати себе як керівника/організатора будь-якої активності/ініціативи, що пов'язана зі збором коштів, прибутком тощо (*влада – ресурси*).

Важливо зазначити, що запропоновані індикатори вимірювання зв'язку проявів поведінки з цінностями мають свої обмеження, оскільки висновки двох пошукових досліджень неможливо екстраполювати на студентську спільноту чи будь-яку іншу ширшу групу. Проте отримані розгорнуті відповіді щодо поведінкових проявів слугують емпіричним матеріалом для подальших напрацювань щодо пошуку зв'язку цінності та поведінки людини.

Список використаних джерел

1. Schwartz S.H. Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*. 1992. P. 1–62.
2. Schwartz S., Cieciuch J., Vecchione M., Davidov E., Fischer R., Beierlein C., Ramos A., Verkasalo M., Lonnqvist J., Demirutku K., Dirilen-Gumus O., Konty M. Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2012. Vol. 103, No. 4. P. 663–688.
3. Хутка С.В., Ковалевська Ю.А. Концептуально-методологічні особливості вимірювання передавання цінностей від батьків до батьків. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*. 2014. Т. 161. С. 28–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMA_s_2014_161_7
4. Нагорняк К. Уточнена теорія базових цінностей Ш. Шварца: попередні результати адаптації методики PVQ-57 в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*. 2017. Т. 196. С. 24–31.
5. Bardi, A., Schwartz S.H. Values and behavior: Strength and structure of relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2003. No. 29. P. 1207–1220.
6. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: последовательность человеческого развития. Москва: Новое издательство, 2011. 464 с.
7. Dobewall H., Strack M. Relationship of Inglehart's and Schwartz's value dimensions revisited. *International Journal of Psychology*. 2013. P. 1–9.
8. Buss D., Craik K. Why not measure that trait? Alternative criteria for identifying important dispositions. *Journal of Personality and Social Psychology*. No. 48 (4). 1985. P. 934–946.

Отримано 27.11.17 та оновлено 12.12.17

References

1. Schwartz, S.H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 1-62 [in English]
2. Schwartz, S., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C., Ramos, A., Verkasalo, M., Lonnqvist, J., Demirutku, K., Dirilen-Gumus, O., Konty, M. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103, 4, 663–688 [in English]
3. Khutka, S.V., Kovalevska, Yu.A. (2014). Conceptual and methodological peculiarities of measurement of parental values transmission to children. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologichni nauky – Scientific notes NaUKMA. Sociological Sciences*, 161, 28–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMA_s_2014_161_7 [in Ukrainian]

4. Nagorniak, K. (2017). The refined Schwartz theory of basic human values: preliminary results of the PVQ-57 method adaptation in Ukraine. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologichni nauky – Scientific notes NaUKMA. Sociological Sciences*, 196, 24–31 [in Ukrainian]
5. Bardi, A., Schwartz, S.H. (2003). Values and behavior: Strength and structure of relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1207–1220 [in English]
6. Inglehart R., Welzel C. (2011). Modernization, cultural change and democracy: human development sequence. Moscow: New Publishing house [in Russian]
7. Dobewall, H., Strack, M. (2013). Relationship of Inglehart's and Schwartz's value dimensions revisited. *International Journal of Psychology*, 1–9 [in English]
8. Buss, D., Craik, K. (1985). Why not measure that trait? Alternative criteria for identifying important dispositions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48 (4), 934–946 [in English]

Received on 27.11.17 and updated on 12.12.17

Нагорняк К.М., аспирант кафедры социологии Национального университета “Киево-Могилянская академия”, ул. Сквороды, 2, Киев, 04070, Украина, e-mail: krasnkatja@gmail.com

ЦЕННОСТИ САМОВЫРАЖЕНИЯ В СВЯЗИ С ПОВЕДЕНИЕМ ЧЕЛОВЕКА: РЕЗУЛЬТАТЫ ПОИСКОВОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Представлены результаты поиска поведенческих индикаторов ценности самовыражения, полученных в ходе двух пилотных опросов, проведенных в мае-июне 2017 г. среди “экспертов”, которые были ключевыми информантами, и студентов 1-го года обучения специальности “Социология” трех университетов (Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Национального университета “Киево-Могилянская академия”, Национального технического университета Украины “Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского”). Во время первого исследования было собрано более 30 описаний поведенческих проявлений, которые служили эмпирическим материалом для наполнения индикаторов, и в дальнейшем были разработаны вопросы для измерения поведения человека в связи с ее ценностями. В ходе второго пилотного исследования было протестировано разработанные вопросы и установлено значимую связь между частотой выполняемого действия и выраженными ценностями: самостоятельность – действие и власть – доминирование.

Ключевые слова: базовые индивидуальные ценности, шкала ценностей, мотивационный континуум ценностей, поведенческие индикаторы, ценности самовыражения, PVQ-57.

Nagorniak K.M, PhD candidate, post-graduate student, department of sociology, National University "Kyiv-Mohyla Academy", 2, Skovorody Str., Kyiv, 04070, Ukraine, e-mail: krasnkatja@gmail.com

SELF-EXPRESSION VALUES IN CONNECTION WITH HUMAN BEHAVIOUR: THE RESULTS OF EXPLORATORY RESEARCH

The article presents results of search for self-expression values behavioral indicators. The results were obtained during two pilot studies among experts and the first year students (Sociology major) of three universities (Taras Shevchenko National University of Kyiv (KNU), National University of "Kyiv-Mohyla Academy" (NaUKMA), National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (KPI)). In order to measure "self-expression values" author has chosen six values that are grouped together on the motivational continuum of Schwartz's values as the "Openness to Change" (self-direction – thought and action, stimulation) and "Self-Enhancement" (achievement, power-resources, power-dominance). The values of "openness to change" and "self-enhancement" are important for understanding youth's mood, readiness for action, desire for change, success, decision-making, independence of thought, and expression of will. "Openness to change" and "self-enhancement", not the passivity of youth and the lack of indifference, in the long run, have impact on the overall development of the country. Within the framework of two exploratory studies, the possible options of actions, which are the

most striking expressions of the person's described characteristics of having one of the six values, are collected to verify the connection between the value of self-expression and behavioral aspects. During the first pilot study, around 30 examples of behavioral indicators were collected, which served as empirical material for the development of questions. As a result, the developed questions were tested in the framework of the second study and revealed a significant link between the frequency of action and values: the manifestation of behavior expressed through the value of "Self-direction – Action" – to make decisions that would be contrary to the interests of others, forbidden or from which they would be discouraged by the surrounding persons and "Power – Dominance" – forcing someone to accept their position or agree with their opinion, even if others did not share it. The other four indicators do not have meaningful relationship with the frequency of reproducible behavior, but the study also allowed to collect the fan of answers that are examples of behavioral manifestations of a person: expression of their own opinion (position), which would be fundamentally different from the thoughts of others (the proposed manifestation of behavior, expressed through the value of "Self-direction – Thought"), having leisure (rest) ("Stimulation"), in order to be successful in professional life, necessity to study something to develop own professional skills ("Achievements"), offering themselves as a leader/organizer of any activities/initiatives, associated with fundraising, income, etc ("Power resources").

Keywords: basic individual values, scale of values, motivational continuum of values, behavioral indicators, values of self-expression, PVQ-57.